

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra filosofie a patrologie

Ing. Miroslav Pospíšil

Bůh a zlo

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Petr Dvořák, Ph.D.

OLOMOUC 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedenou literaturu.

V Olomouci dne 1.dubna 2016

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval Mgr. Petru Dvořákovi, Ph.D., za jeho cenné rady, inspiraci a vynaložený čas.

Obsah

Úvod.....	5
1. Základní obecné pojmy.....	7
1.1. Základní Boží vlastnosti.....	7
1.2. Co je to zlo.....	8
1.3. Svobodná vůle.....	10
1.4. Problém zla.....	11
2. Problém zla ve starověku a středověku.....	13
3. Námitky proti Boží dobrotě či existenci zla (D. Hume).....	17
4. Odpověď: svět se zlem je nejlepší z možných světů (Leibniz).....	19
5. Musí Bůh stvořit nejlepší z možných světů? (Akvinský).....	22
6. Zlo v současné analytické filosofii náboženství.....	24
6.1. Logický problém zla (Mackie).....	24
6.2. Argumenty Mackieho– protiargumenty Plantingy.....	27
6.3. Obhajoba na základě svobodné vůle (Plantinga).....	30
7. Závěr.....	34
Seznam použité literatury.....	35

Úvod

Problém existence zla provází lidstvo od nejstarších dob. Je to otázka nejen pro odpůrce teismu, ale i pro ty, kteří věří v Boha. Mnoho filosofů se touto otázkou zabývalo od počátku a je aktuální i dnes.

První zmínka o dilematu existence zla pochází od Epikúra (342 – 270 př. Kr.), který říká: „*bohové se o svět nemohou starat, protože kdyby se starali, nebylo by ve světě tolik bolesti.*“¹ Augustin (354 – 430 po Kr.) se vyjadřuje ke zlu takto: „*Bůh buď nemůže, nebo nechce zničit zlo; pokud nemůže, pak není všemohoucí; pokud nechce, pak není dokonale dobrý.*“² Pokud Bůh stvořil všechny věci, pak stvořil i zlo. Zlo se navíc dotýká každého člověka, nemůžeme říci, že zlo neexistuje. Těmito otázkami se zabývá teodicea - název pochází z řeckého slova Theos – „Bůh“ a diké – „spravedlnost“, autorem výrazu je filosof Gottfried Wilhelm Leibniz.

Diskuze o problému zla mezi teisty a ateisty inklinuje k zájmu o teodiceu – diskuzi o možných důvodech, proč Bůh dopouští tolik zla a utrpení. Teodicea je jednou z částí filosofických debat na toto téma. Problém teodiceje se může řešit různými způsoby: může jít o mesiánskou eschatologii, nápravou tohoto světa, která říká, že nynější utrpení je následkem hříchů našich předků³; víru v onen svět, ve kterém jsou zemřelé duše v ráji (avšak čím víc se člověk upíná na víru v onen svět, tím víc mu pak pozemský život připadá jako nicotný), víra v odplatu, víra v predestinaci, dualismus či víra v karmu.

Utrpení není z Boží vůle, nýbrž člověk (lidstvo) je sám vinen tím, že zklížil dobrý Boží plán.⁴ Lidská svoboda se zřekla Boha. Člověk se sám chtěl stát Bohem a usiluje o to stále. Tím začala lidská bída. Bůh stvořil člověka pro lásku. Bez svobody ale láska není možná. Protože tedy Bůh chce lásku, chce svobodu, ač ve svobodě vězí možnost jejího zneužití a toho, že si navzájem můžeme přivodit utrpení.⁵

¹ EPIKURÚS, Myšlenky, s. 21

² AUGUSTINUS, A. Vyznání, s. 184

³ Toto tvrzení je zcela proti Ježíšovu jednání, nikdy nemluvil o tom, že utrpení je trestem za hřích viz BRANTSCHEN, J.B. Proč nás dobrý Bůh nechává trpět, s. 15

⁴ Srov. Tamtéž, s. 18

⁵ Srov. Tamtéž, s. 23-24

Proč nás dobrý Bůh nechává trpět? Proč nezasáhne do našich dějin bezpráví? Protože respektuje naši svobodu, protože nás bere vážně. Proč respektuje naši svobodu? Protože chce naši lásku.⁶

Mnohé (nezodpovězené) otázky kolem utrpení musíme vzít s sebou pod kříž a pod křížem si navzájem pomáhat.⁷

V této bakalářské práci se pokusím rozebrat některé známé názory při obhajobě existence zla spolu s existencí dobrého Boha, tak jak se k problému zla staví filosofové – Leibniz, Mackie, Hume, Plantinga a Akvinský. Na začátku uvedu charakteristiku základních pojmů, které jsou nutné k objasnění problému. Následně se seznámíme stručně s historií problému zla a zaměřím se především na díla autorů HUME, D. Dialogy o přirozeném náboženství, podrobněji se budu věnovat obraně svobodné vůle v díle PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, argumentům z díla MACKIE, L. John. Evil and Omnipotence, a stručnému pojednání o nejlepším možném světě podle LEIBNIZ, G.W. Theodicea, Cílem práce je nastínit historické argumenty antické a scholastické filosofie a nahlédnout do současného pojetí tohoto problému.

⁶ Srov. Tamtéž, s. 30

⁷ Srov. Tamtéž, s. 32

1. Základní obecné pojmy

V této práci budu používat určité pojmy, jejichž charakteristika bude vycházet převážně z názorů filosofů, které jsou součástí mé práce. Vysvětlení těchto pojmů je zredukováno na důležité informace, které jsou nutné k pochopení daného tématu. Kritika těchto definicí pojmů není obsahem této práce.

1.1. Základní Boží vlastnosti

Úvodem nutno podotknout, že není možné obsáhnout Boha v celé jeho šíři nebo vystihnout jeho dokonalost a podstatu.⁸ Kdyby to bylo možné pomocí lidského rozumu, pak by nebyl Bohem.⁹ První základní premisou¹⁰ pro to, abychom mohli vyvodit, že existuje spor mezi existencí zla a existencí dobrého Boha musí být upřesnění a objasnění Božích vlastností, ne zcela všech, ale pouze těch, které se dotýkají tématu.

1. Bůh je věčný. Nemá hranice a není ničím omezen, ani časem, ani prostorem, jsou to pouze veličiny skutečnosti, které sám vytvořil.
2. Bůh je dokonalý, spravedlivý a svatý. Je zcela bez hříchu. Dokonalý ve smyslu duchovna, nic mu nechybí ani nepřebývá.¹¹
3. Bůh je všemohoucí, všemocný.¹²
4. Bůh je veskrze dobrý.¹³

Obecným předpokladem je, že Bůh nemůže dělat věci, které jsou logicky v rozporu nebo jsou proti přírodním zákonům¹⁴, i když je Bůh všemohoucí (nemůže vytvořit dalšího boha, udělat kulatý čtvereček). Ale jsou i názory, např. Luthera

⁸ Srov. Jb 11,7

⁹ „Naše schopnost vyjadřovat tyto charakteristiky je závislá na skutečnosti, že jsme stvořeni podle Božího obrazu (Gn 1,26-27), jinými slovy: My jsme podobni jemu, nikoli on nám.“

¹⁰ Premisa je tvrzení (pravdivé nebo nepravdivé), argument je soubor premis, z nichž vyplývá závěr. Je to tedy množina tvrzení, z nichž některé jsou premisy a jedno je závěr. Argument je induktivní nebo deduktivní, správný nebo nesprávný.

¹¹ Srov. Studijní Bible s výkladovými poznámkami, s. 961

¹² Srov. Mt 18,19

¹³ Srov. Lk 18,19

¹⁴ Bůh standardně může činit zázraky, což je právě porušení přírodních zákonů, nečiní tak však běžně.

nebo Descartese, kteří považují za Boží vlastnost jako absolutní všemohoucnost, tj. že může udělat kulatý čtvereček, jinak by totiž v takovém případě byla všemohoucnost s omezením a tudíž by byla menší než absolutní a Bůh by byl omezen.¹⁵

Dále musíme rozlišit Boží vůli a Boží dopuštění (určité věci chce, aby se staly, jiné pouze akceptuje – zlo). Není nutné z logiky věci, aby Bůh odporoval zlu, primárně ho nechce, může být tedy i spravedlivý přesto, že připouští zlo a nezasahuje proti němu.

1.2. Co je to zlo

Zlo je cokoliv, co je špatné, nemorální a nevhodné a tradičně se chápe jako nedostatek, tzv. privace. Je základním protikladem dobra¹⁶, v mnoha kulturách představuje smrt, dobro pak život. Dobro je např. v aristotelské tradici chápáno jako to, k čemu směřuje aktivita věci v souladu s její přirozeností. Tato aktivita rozvíjí možnosti (potence) dané věci (např. dobrem pro rostlinu je růst v dospělého jedince, rozvíjet se všemožným způsobem, přijímat látkovou výměnou látky z okolí atd.). Dobro je tedy cíl, k němuž věc směřuje. Dokonce i neživé věci směřují k dobru (řídí se podle přírodních zákonů ve shodě se svou povahou). V případě mravního dobra se jedná o cíl, k němuž směřuje rozhodování člověka (vůle člověka).

Existenci zla si všichni uvědomujeme, je součástí každodenního života. Lidé se ptají, proč Bůh stvořil zlého člověka, proč nechá dojít zlo tak daleko. Lidé hledají viníka. Bible hovoří o boji světla a temnoty, zla a dobra, Krista a satana.¹⁷

Zlo tvoří hlavní „logický argument“¹⁸ proti Boží existenci. Logický proto, že se nejedná o věcnou a obsahovou argumentaci, ale o logické vazby mezi teickými výroky o Bohu a o zlu, které obsahují logický rozpor a na základě tohoto rozporu lze vyvodit, že Bůh nemůže existovat. Zlem myslíme i přirozené zlo, které se děje nahodile

¹⁵ Bůh je nejvíce dokonalé jsoucní (ens summe perfectum, DESCARTES, René, Meditace o první filosofii. Námítky a autorovy odpovědi, OIKOYMENH, Praha 2003 str. 45).

¹⁶ Dobro je obecný pojem, znamená, že něco je dobré, lze jej chápat ze tří stránek, které se navzájem nevylučují – subjektivní dobro, objektivní dobro a mravní dobro. Pojem dobro se v moderní etice a filosofii užívá opatrně. Už v antické filosofii např. Platón říká, že různé věci se podílejí na ideji dobra, pokud bychom tuto ideu dobra poznali, věděli bychom co je správné, což by podle Aristotela vedlo k zániku svobodné vůle, člověk by konal jen dobro. Proto je některé rozhodnutí dobré pouze pro mě a pro jiné ne.

¹⁷ Srov. Mat. 13,24-30 37-39

¹⁸ Logickým argumentem se zabývám v samostatné kapitole 6.1

v důsledku přirozených přírodních procesů, které lidé neovlivní, mravní (morální) zlo, které je produktem svobodné vůle činnosti jednotlivců nebo celků a fyzické zlo (bolest, nemoc), které nejvíce zasahuje člověka. Někteří filosofové ještě specifikují zlo metafyzické.¹⁹ Věci nemají a ani nemohou mít všechnu dobrotu, která by byla možná, tento nedostatek je však pro dané věci přirozený, konečnost tvorů není nepřítomnost, která by jim měla náležet, proto se nemůže jednat o zlo.

Pokusy řešit problém zla můžeme například i prostým popřením existence zla – zlo je pouze iluze, cítíme jej, ale není skutečné, jen se nám zdá. Svět má jen jednu přirozenost, z této iluze je potřeba se probudit - osvítit. Tento přístup zastává monistická teodicea, buddhismus. Manicheismus²⁰ zase vysvětluje zlo za pomoci existence zlého Boha.

John Stuart Mill vidí zlo jako přirozený jev. „*Největší zločin, zabití, způsobí jednou Příroda každému žijícímu tvorů.*“ (Three Essays on Religion, 1894)

Přírodní jevy jako zemětřesení, vichřice atd. jsou samy o sobě přirozené, zlem se stávají v okamžiku, až když škodí lidstvu. Pokud bychom zůstali v Boží přítomnosti, vedl by naše kroky mimo tuto nebezpečí. Tak jako je dítě, vyrůstající poblíž velké řeky, chráněno rodiči.

Jak ale ospravedlnit utrpení, bolest a smrt nemyslicích tvorů?²¹ Augustin to například zdůvodňuje tím, že byl narušen přirozený řád morálním zlem člověka.²² Darwin jej zdůvodňuje jako přirozený výběr, který napomáhá vývoji, utrpení je tedy podle něj přirozené a nejedná se o zlo.²³

¹⁹ Metafyzickým zlem je nedokonalost a konečnost tvorů, proto má člověk dispozice k chybným činům.

²⁰ Je náboženské učení, které bylo založeno babylonským prorokem Máním ve 3. století. Bylo ovlivněno gnosticizmem a spojovalo v sobě staroperské náboženské představy zoroastrismu s křesťanstvím a buddhismem, přičemž se považovalo za vyvrcholení všech těchto náboženství.

²¹ I zvířata jsou Boží stvoření, Boží dílo a jsou v určitém vztahu s člověkem Gn 1,21.25, jsou nástroji Božího plánu, trestu Ex 7,26—8,28; 10,1—20, měla místo i v arše Gn 6,19—20

²² Akvinský např. zmiňuje: „Avšak proti je, co praví Augustin, v III. O svobodném rozhodování, že "z bolesti, kterou zvířata cítí, dosti je patné v řízení a milování jejich těl, jak jsou duše žádostivé jednoty. Neboť, co jiného je bolest, než nějaký netrpělivý pocit dělení nebo porušení?" AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I-II ot. 36 čl. 3 protiarg.

1.3. Svobodná vůle

Otázka svobodné vůle je hlavním tématem filosofie od jejího počátku. Jde o pojem, který označuje, že člověk jedná jen na základě vlastních rozumových rozhodnutí, bez vlivu okolí, osudu nebo zásahem jiných faktorů, které nejsou jím ovládané. Svobodná vůle znamená i nést zodpovědnost za své činy. Princip problému je hlavně otázka svobodné vůle a různých podob determinismu.²⁴ Pokud bychom se svobodně nerozhodovali, pak bychom nemohli být odpovědni za své činy. Některé moderní vědecké experimenty naznačují, že svobodná vůle neexistuje.²⁵ Lidem je však dána svoboda vybrat si z různých alternativ. Neexistuje člověk, který by měl zcela svobodnou vůli a také neexistuje člověk, který by byl pouze manipulován okolím. Mít svobodnou vůli pak znamená že jsme mohli učinit něco jiného než jsme udělali, pokud bychom chtěli. V teistické rovině pak svobodná vůle zjednodušeně znamená volit mezi dobrem a zlem.²⁶

Nabízí se otázka, proč nás Bůh vlastně stvořil, jaký měl k tomu důvod? V Bibli stojí „*Bůh je láska*“.²⁷ Bůh chtěl někoho milovat a chtěl být milován, proto nás stvořil, z lásky. Dal nám svobodnou vůli, abychom se mohli rozhodnout, jestli chceme jeho

²³ „Je-li pravdivý tento závěr (tj. že ve světě existuje víc štěstí než bídy), pak je to v souladu s trendem, který bychom očekávali od přírodního výběru. Kdyby totiž byli všichni příslušníci určitého druhu předurčení ke krutému utrpení, nedávali by si práci s rozšiřováním svého druhu...“ Potom dodal, že mnoho citlivých bytostí „občas nesnesitelně trpí. Takové utrpení je však zcela v souladu s vírou v přírodní výběr, který přece nepracuje dokonale...“ A pokračoval, „Bytost tak mocnou a tak moudrou jako je Bůh, který dokázal stvořit vesmír, si naše omezené vnímání dokáže představit jen jako všemohoucí a vševědoucí, a naše chápání se proto vzpírá představě, že jeho milosrdenství je omezené; neboť jaká výhoda je v utrpení milionů nižších zvířat po téměř nekonečnou dobu?“ BARLOW, N. The autobiography of Charles Darwin 1809-1882, s. 85-96

²⁴ Můžeme se svobodně rozhodnout, když svět se řídí fyzikálními vlastnostmi, naše charakteristika je dána prostředím, geny a když Bůh zná naše budoucí rozhodnutí?

²⁵ Jde o experimenty s manipulací lidí tzv. Priming, více na <http://www.national-geographic.cz/clanky/svobodna-vule-neexistuje-dukazem-je-priming.html#.VpqxPzaFVZE>. Deterministé tvrdí, že svobodná vůle neexistuje a veškeré rozhodování je dáno předchozími zkušenostmi a také společností, ve které se jedinec nachází. Svobodná vůle je pouze iluze. Jde přitom o paradox, ve světě, kde neexistuje svobodná vůle nemůžeme soudit a trestat vraha, nutným předpokladem totiž je, že páchá zločin z vlastního rozhodnutí.

²⁶ Pro Tomáše toto není pravda, protože Bůh by nebyl svobodný (Bůh se nemůže rozhodnout mezi dobrem a zlem). Pro Tomáše je možnost volit mezi dobrem a zlem spíše důsledek toho, že můžeme za dobro pokládat něco, co dobro ve skutečnosti není. Podle něj vůle (rozhodnutí) směřuje vždy k dobru (skutečnému nebo zdánlivému, tj. zlu, které za dobro považujeme, nebo které je dobrem jen z určitého hlediska). O tom, jestli Bůh má svobodnou vůli (Bůh chce jen dobro) blíže pojednává např. AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I ot. 19 čl. 10 a AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, kap. 88

²⁷ Srov. 1 Jan 4,8

lásku přijmout a opětovat, máme možnost říct ano i ne, jen taková láska je opravdová. Boží motivací pro stvoření člověka byla láska, snaha vytvořit silný vztah založený na vzájemné svobodné lásce. Podrobněji se k tomuto tématu vyjádřím v kapitole 6.3.

1.4. Problém zla.

Problém zla a existence Boha vychází z následujících premis:

1. Bůh je dobrý
2. Bůh je všemohoucího
3. Zlo existuje

Z čehož ateisté vyvozují „Bůh neexistuje“.

Nejprve musíme připustit existenci objektivního zla. Avšak co je zlo v paradigmatu konzistentního ateismu? Podle ateistů jsme produktem času, hmoty a náhody, pocházíme tedy z nicoty, nejsme determinováni evolucí, pro ateistu tedy nemůže být rozdíl mezi vraždou a potopou – obojí je dílem hmoty, necílevědomým produktem nicoty. Nemůžeme věcem připisovat váhu podle jejich hodnoty, jak deklaroval Bůh.

Z uvedených předchozích premis logicky vyplývají i následující výroky:

1. Zlo existuje
2. Pokud existuje zlo, pak nutně musí existovat i dobro, jinak bychom nepoznali co je to zlo
3. Pokud existuje zlo a dobro, pak musí existovat i nějaký zákon, podle kterého rozlišíme dobro od zla (teisté zde mají jasno - Boží řád, zákony).

Lidé vnímají zlo a prahnou po spravedlnosti, pokud tedy ateisté kvůli existenci zla popírají existenci Boha, vnitřně předpokládají jeho existenci.

Křesťané věří, že Bůh má dostatečný morální důvod pro zlo, které existuje. Vzpomeňme na Abrahama, který měl obětovat svého syna, na Jóba, vždyť i ukřižování Ježíše Krista bylo něco zlého, ale Bůh měl pro to dostatečně dobrý morální důvod.

„Zamýšleli jste proti mně zlé věci; Bůh to však zamýšlel k dobrému, aby se stalo, co dnes vidíte – aby byl zachráněn život mnoha lidí.“²⁸ Bůh deklaroval spravedlivý trest, který byl vykonáván rukama lidí a ti pak byli potrestáni za své hříchy, každý trest je tedy spravedlivý, nikdo nejsme bez viny, protože jsme všichni zhřešili.²⁹ Pokud by byl Bůh jenom spravedlivý, čekal by nás všechny zasloužený trest, ale Bůh je i milostivý.

Biblické chápání existence zla nepředstavuje pro křesťany zásadní problém: *„Víme, že těm, kdo milují Boha, všechno napomáhá k dobrému – totiž těm, které povolal podle svého záměru.“³⁰*

²⁸ Gn 50,20

²⁹ Srov. Řím 3,23

³⁰ Řím 8,28

2. Problém zla ve starověku a středověku

V této kapitole přiblížím některé významné teology, kteří svými myšlenkami výrazně přispěli a ovlivnili další filosofické učení.

Irenej z Lyonu (130 – 202) zastává názor, že lidé nebyli stvořeni dokonalí, ale měli se vyvíjet k dokonalosti, je tedy rozdíl mezi „stvoření k obrazu“ a „podobni Bohu.“³¹ Adam měl Boží formu a ne podobu, s Evou byli vyhnáni z ráje, protože potřebovali dozrát, dorůst do podoby k Bohu. Irenej dál své myšlenky nerozvíjel, na jeho myšlenky navázali v 19. století Friedrich Schleiermacher a John Hick³², který uvádí dva důvody, proč Bůh stvořil nedokonalou lidskou bytost: 1. konat dobro i v těžkých chvílích a při možnosti zhřešit je větší dobro než to, které by bylo dáno od začátku, bez možnosti volby konat zlo. 2. kdyby lidé hned poznali Boha, bez možnosti najít k němu svobodně cestu, nebyla by tedy žádná jiná volba. Zlo, podle Ireneje z Lyonu, je nutné na cestě k poznání, ke zrání, k zušlechtění duše, k dokonalosti.

Irenejovská teodicea tedy vidí zlo a utrpení jako nutné ke kultivaci duše. Z biblických postav lze připomenout starozákonního Joba, jehož utrpení je popisováno jako součást zkoušky: vydrží Jobova láska k Bohu navzdory utrpení? Jeho příběh je ukázkou křesťanského přístupu k vyrovnání se s bolestí a utrpením tím, že si uvědomíme zodpovědnost pracovat na odstranění zla.

Proti irenejovské teodiceji mohou vyvstat určité námitky např. pokud je výsledek zrání zaručen Bohem, k čemu je cesta vzhůru? Má člověk svobodnou vůli odmítnout tuto cestu zrání? Zakoušené utrpení, které je neadekvátní nemůže ospravedlnit ani tu největší radost. Holokaustem byli lidé více poníženi než zdokonaleni. Nebylo by možné dosáhnout mravního dobra bez zla a utrpení?

Augustin (354 – 430) tvrdí, že vše stvořené je dobré, protože pochází od dobrého stvořitele, Bůh zlo nestvořil, zlo tak nemá svou podstatu³³, je pouze privací (nedostatkem) dobra (Malum est defectus boni). Je to špatná funkce dobré věci,

³¹ Srov. Gn 1,26

³² Srov. HICK, J. Evil and the God of Love, s. 89-90

³³ Augustin říká v knize Osmdesát tří otázek: "Žádný moudrý člověk není příčinou, že se člověk stává horším; Bůh pak je nad každého moudrého člověka; tedy mnohem méně je Bůh příčinou, že se někdo stává horším. Když pak se praví, že on je příčinou, praví se, že on chce."

kteřá je sama o sobě dobrá (nemoc je tak nedostatek zdraví). Zlo v jeho pojetí vzniká tak, že stvořená bytost nerespektuje Boží plán, předpokladem je samozřejmě svobodná volba, rozhodování, kterou může učinit pouze svobodná bytost (anděl, člověk) a nikoliv věc (kámen). Svoboda je Boží dar, kterou si mohl zajistit nenucenou lásku od člověka, tím ale dal člověku i možnost nepřijmout Boha a činit hřichy (morální zlo).³⁴ Augustin se ve svých tvrzeních především opírá o biblické výklady³⁵, že svět byl stvořen z ničeho (*ex nihilo*), byly stvořeny svobodné bytosti, andělé chtějí být jako Bůh (*quis ut Deus?*), dochází k privaci dobra, jsou svrženi z nebes, pokouší člověka, který zhřeší a nastává dědičný hřich, ze kterého je vykoupení skrze vtělení Božího syna, vedoucí ke spáse a vše tedy končí vítězstvím dobra. S tím souvisí otázka, zda jsou některé bytosti předurčeny ke spáse nebo k zavržení, Bůh dle Augustina o svobodných rozhodnutích člověka ví, ale nezasahuje do nich, respektuje je a pro určité lidi zavržení aktivně chce. Augustin se v otázce zla věnoval poměrně dlouho dobu a v různých dílech³⁶, proto není snadné vyjádřit jeho jednoznačný závěr, jde spíše o myšlenky a teze, než o teodiceu. V průběhu dějin vznikaly teodiceje založené na Augustinových myšlenkách privace, pádu, předurčení a svobodné vůli.

V Augustinově teodiceji je na utrpení člověka nahlíženo jako důsledek pádu lidstva a jako následek vzpoury proti Bohu. Na otázku „Proč s tím Bůh něco neudělá?“ odpovídá: Bůh již udělal. Řešením je jeho kříž. Bůh odvrátil účinky zla tady a teď, s konečnou platností. Spojením našeho života s životem Božím se převrací poměr dobra a zla, takže nakonec v nebi bolest a utrpení zcela zmizí. Jiná biblická myšlenka připomíná, že Bůh trpí s námi, je s námi v našem utrpení. Všemohoucí Bůh může zlo a utrpení obrátit v dobro.³⁷

Augustin obhajuje křesťanství na základě věčného boje mezi dvěma tábory lidí – obcí spravedlivých (*Civitas Dei*) a obcí hříšníků (*Civitas Terrena*), které Bůh určil ještě

³⁴ „Co jest hřich? A nenalezl jsem žádné zvláštní podstaty, nýbrž jen odvrácenost vůle od nejvyšší podstaty, jež jsi ty Bože můj, odvrácenost zlé vůle k věcem nejnižším, té vůle, jež se chce zbavit veškeré vnitřní ctnosti, úplně lnouc k věcem vnějším.“ Srov. AUGUSTINUS, A. Vyznání, s. 214

³⁵ Srov. První kniha Mojžíšova - Genesis

³⁶ Spisy Vyznání (*Confessiones*) a O obci Boží (*De civitate Dei*)

³⁷ Srov. AUGUSTINUS, A. Vyznání, s. 89

před stvořením světa, takže je předem dáno kdo dojde ke spasení. Lidstvo to neví a proto se má snažit svým jednáním konat dobro, aby naplnily své vyvolení.

Bůh se na počátku rozhodl stvořit bytosti, jejíž zlé konání předvídal, je tedy zodpovědný za toto zlo? Odpověď většinou poukazuje na Boží lásku, jeho touhu po lásce, že Bůh si tedy přeje být milován. Jenže pravá a skutečná láska předpokládá svobodu, svobodu rozhodnout se koho a jak milovat, je to vzájemný svobodný vztah. Láska je tedy možná jen mezi svobodnými bytostmi. Stvořit svět bez svobodných bytostí, bez bytostí, které nemohou páchat zlo, znamená stvořit svět, v němž nebude pravá láska.

Augustin nepředkládá dobro a zlo jako dva protiklady, popírá existenci zla jako samostatné podstaty: „*Ono pak zlo, o jehož původu jsem tolik pátral, není podstatou, kdyby totiž bylo podstatou, bylo by dobré.*“³⁸ Zlo v Augustinově pojetí je nejnižším stupněm dobra.

Námítky proti augustinovské teodiceji: Svobodné bytosti v dokonalém vztahu s Bohem neměly důvod hřešit, proč tedy andělé zhřešili? Augustin předpokládá, že byli k pádu předurčení (reprobace) a naopak, že někteří byli předurčení ke spáse (predestinace). Pokud ale toto vysvětlení nepřijmeme, nelze jinak pád vysvětlit. Další častá námítka proti této teodiceji pak říká, že Bůh, který se rozhodl stvořit bytost, jejíž zlé konání předvídal, je tedy zodpovědný za zlo, které tato bytost vykonala. Odpovědí pak je, že Bůh si přeje být milován, ovšem láska předpokládá svobodu, která je výrazem svobodného vzájemného odevzdávání se obou stran. Stvořit svět bez svobodných bytostí, bez existence zla, znamená stvořit svět bez skutečné lásky.

Tomáš Akvinský (1225-1274) patří mezi 36 učitelů církve a je největší teologická autorita, jeho názorů se dovolává celá řada pozdějších filosofů. Nejvýznamnější a nejrozsáhlejší dílo je Suma teologická, kde pojednává i o příčině zla³⁹ a klade zde 3 otázky - „1. Zda dobro může být příčinou zla. 2. Zda je příčinou zla nejvyšší dobro, jímž je Bůh. 3. Zda je nějaké nejvyšší zlo, jež je příčinou každého zla.“

³⁸ AUGUSTINUS, A. Vyznání, s. 210

³⁹ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I Ot. 49

Tomáš k otázce první říká, že každé zlo má nějakým způsobem za příčinu dobro.⁴⁰ Zlo z příčiny je z důvodu, že se nějaké věci nedostává jeho přirozené a povinné úpravy, která směřuje k plnosti, jsoucnu a jako takovému prvotnímu dobru. Pohyb zlé vůle pak je sám vyvolán pohybem od rozumového tvora, jenž je stvořen jako dobrý. Dobro nepůsobí zlo, jež je mu protivné, ale nějaké jiné (jako dobrota ohně působí zlo vodě). Také tvrdí, že je rozdíl mezi zlem v účinku a v činnosti. V činnosti je zlo z nedostatku prvku činnosti – hybnost zvířat je omezena slabostí svalů – není ve vlastním účinku jednajícího. Z účinku pak ze síly a dokonalosti jednajícího, když jednající zamýšlí tvar. Uvádí příklad ohně. Z tvaru ohně se postrádá tvar vody nebo vzduchu, čím oheň bude dokonalejší, tím dokonaleji ruší protivné (vodu, vzduch). Oheň však neusiluje o postrádání tvaru vody nebo vzduchu, ale o vlastní tvar, působí proto případkově.⁴¹

V druhé otázce pak podle Tomáše Bůh nemůže být prvotní příčinou zla, protože je nanejvýš dobrý, nemá žádné nedostatky (u Boha nemůže jít o zlo v účinku a v činnosti) a neobsahuje zlo. Bůh, jako činitel, působí svou silou na nějaký tvar, na což následuje porušení jiných tvarů (viz předchozí odstavec – oheň, voda, vzduch), tvar, který Bůh zamýšlí je dobro řádu vesmíru, kde mohou stvořené věci pochybit. K řádu vesmíru patří i řád spravedlnosti, podle kterého má být hříšníkům uložen trest, trest je zde jako zlo a pouze tímto zlem je původcem Bůh.

K třetí otázce, zda je nějaké nejvyšší zlo, pak odpovídá, že nemůže existovat, protože zlo vytěsňuje dobro, ale nikdy se jej nepodaří zcela pohltit, nejvyšší dobro je Bůh, který nemůže být pohlcen.⁴² Podle argumentů první otázky pak vyplývá, že zlo pochází z dobra a nejvyšší dobro je Bůh.⁴³

Tomáš se k otázce existence zla v souvislosti s Boží dobrotou jasně nevyjadřuje, Boží dobrotu odvozuje z Božích činů a má tendenci mluvit o Boží dokonalosti, která by v sobě měla odrážet i onu dobrotu.

⁴⁰ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, Kniha třetí, kap. 10-11

⁴¹ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I Ot. 49, čl. 1 odp.

⁴² Srov. AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, Kniha třetí, kap. 12 a 15

⁴³ V Bohu nemůže být žádné zlo, Srov. AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, Kniha první, kap. 37 a 39

3. Námitky proti Boží dobrotě či existenci zla (D. Hume)

David Hume (1711 – 1776) je považován za jednoho z největších anglických filosofů 18. století. Bývá označován jako ateista⁴⁴ a jeho díla byla ve své době na indexu zakázaných knih. Sám se za ateistu nepovažoval, nikdy nepopíral Boží existenci, avšak byl silně proti náboženskému fanatizmu. „...ti, kdo se obírají filosofií, měli by se nejprve naučit logice, potom etice, na to pak fyzice a nakonec teprve přirozenosti bohů. To, že je filosofická nauka o Bohu řazena jako poslední v pořadí, neznamena její nevýznamnost, nýbrž to, že je nejhlubší a nejnepřístupnější ze všech; lze k ní přistoupit teprve když se duch obohatí všemi ostatním vědami; je tudíž syntézou všech filosofických věd.“⁴⁵

Smyslem Humova filosofování je vyvrácení tvrzení o Boží existenci a přirozenosti. Jeho výroky si však odporují, v nejskeptičtějším díle *Dialogy o přirozeném náboženství* nás ujišťuje, že Boží existence je nade vší pochybnost,⁴⁶ což je v rozporu s jeho tvrzením, že „je pro nás nemožné myslit cokoliv, co jsme dříve nepociťovali svými vnějšími nebo vnitřními smysly“⁴⁷ Bůh není ani „duch“, který je nezávislý na prostoru, času, ale je v dokonalém stavu, protože co se nemění, setrvává ve strnulosti a není.⁴⁸ Vyvrací i ontologický důkaz, když tvrdí, že cokoliv si představíme jako jsoucí, si můžeme představit i jako nejsoucí a tedy nebytí neobsahuje v sobě žádný rozpor.⁴⁹

V otázce teleologického argumentu⁵⁰ - příčiny a důsledku pak vyvozuje, že mezi nimi není spojení, ale jde pouze o souběh a nemůžeme přesně definovat příčinu;

⁴⁴ Odmítá zázraky (znám je jeho výrok „*That no testimony is sufficient to establish a miracle, unless the testimony be of such a kind, that its falsehood would be more miraculous, than the fact, which it endeavours to establish...*“ (From David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, L. A. Selby Bigge, ed. (Oxford: Clarendon Press, 1902), pp. 114-16.) a odmítá i Boha jako tvůrce. Je v podstatě zastáncem skepticismu – kritika smyslů, kdy se člověk nemá spoléhat na smysly (optické klamy) ale řešit rozumem. Smysly jsou jen prostředníkem mezi věcí a myslí (vidím strom, v myslí je jen obraz).

⁴⁵ HUME, D. *Přirozené dějiny náboženství a Rozmluvy o náboženství přirozeném*, s. 86

⁴⁶ Srov. Tamtéž, s. 84-85

⁴⁷ HUME, D. *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 96

⁴⁸ Srov. HUME, D. *Přirozené dějiny náboženství a Rozmluvy o náboženství přirozeném*, s. 122-123

⁴⁹ Srov. Tamtéž, s. 158-159

⁵⁰ V řádu přírody je tolik inteligence, že není možné aby to bylo dílem náhody, nahodilosti, neřízené síly.

při pomyšlení na první příčinu máme hned v mysli druhou. Pokud by věci nebyly v souběhu, nenapadlo by nás přemýšlet o příčině a důsledku. Člověk má zdánlivou svobodu volby, která se řídí vůlí, která není podřízena ničemu. V přírodě neexistuje nahodilost, svoboda, když cokoliv děláme je zároveň předmětem činnosti někoho jiného. Stvořitel světa vybavil svět pohybem, každý děj je nevyhnutelná nutnost, pokud bychom šli po stopách příčin k prvotní příčině - Bohu, tak nemohou být tyto děje nikdy špatné, jinak by i prvotní příčina musela být špatná. Z těchto myšlenek pak tedy vyvstává, že Bůh je prvotní příčinou zla, viny a mravní špatnosti ve všech svých stvořených tvorech; „*Jak může být Božstvo zprostředkovanou příčinou Všeho lidského jednání a nebýt přitom původcem hříchu a mravní ohavnosti?*⁵¹ “ Hume nepřipouští, že Bůh nezasahuje do světa a zlo tvoří jen lidé.

Hume tvrdí, že přítomnost zla ve světě odporuje atributům Boha, které jsou uvedeny v kapitole 1.1. Hume ovšem předpokládá, že dobrý Bůh je dobrý ke všem svým stvořením, ale to odporuje přímo Písmu. Nevyplývá také, že Bůh musí potlačit výskyt veškerého zla. Zastává však názor, že doposud veškeré filosofické pokusy očistit Boha od podezření, že je původcem zla, jsou neúspěšné. Tím je ohrožen atribut dobrého Boha. Je přesvědčen, že člověk je ve své podstatě dobrý a tedy nepotřebuje náboženskou mystiku, žádného svrchovaného Boha, který by jej následně soudil.

⁵¹ HUME, D. Dialogy o přirozeném náboženství, s. 75

4. Odpověď: svět se zlem je nejlepší z možných světů (Leibniz)

Leibniz se problému zla věnoval od mládí a ve svém díle Theodicea, které reaguje na dílo francouzského filosofa Pierra Bayleho (1647 – 1706) *Dictionnaire historique et critique*, se vcelku komplexně vyjadřuje k problému nejenom čistě filosoficky, ale také se zabývá problémy, které předpokládají víru v křesťanské pravdy.⁵² Ve své teodiceji se věnuje definici zla, svobodné volbě člověka, svobodě Boha, existenci možných světů, Boží dobrotě a původu zla. Zaměřím se na volbu nejlepšího světa z možných světů a v něm přítomnosti zla.

Definice pojmu zla je u Leibnize velmi stručná, rozlišuje tři druhy zla: metafyzické, morální a fyzické. Metafyzické zlo spočívá v nedokonalosti světa a tento pojem zavedl do filosofie právě Leibniz. Morální zlo nachází příčinu v hříchu člověka, jeho svobodné vůli. Fyzické zlo je bolest a utrpení.

Leibniz se přiklání k názoru Sv. Augustina, že zlo je privací dobra,⁵³ nepřítomností dobra, avšak ne každá nepřítomnost musí nutně znamenat zlo (nepřítomnost zraku je pro slepého člověka zlo, pro rostlinu ne – toto však by již tradice nepovažovala za privaci, ale byla by to tzv. negace), myslí tím nepřítomnost, nedostatek vlastnosti věci, která jí má náležet. Nedostatkem vlastnosti pak je její nedokonalost.

Leibniz definuje privaci jako nepřítomnost něčeho pozitivního, zlo tedy pochází z nedostatku dobra, dobro je zde doprovodné.⁵⁴ Zlo je pak nepřítomnost další dokonalosti, omezenost dobra : „*Nedostatek (privatio) je bytostným znakem nedokonalostí a nedostatečností, které se nacházejí v substanci a jejich činnostech*“⁵⁵

Na rozdíl od předchozích filosofů považuje zlo jako nutnou součást našeho světa, jako nejlepší možný svět⁵⁶, který Bůh mohl stvořit. Leibniz věří v dobrého a dokonalého Boha a harmonii stvoření, proto považuje stvořený svět za ten nejlepší

⁵² Srov. LEIBNIZ, G.W. Theodicea, s. 76, 115

⁵³ Srov. Tamtéž, s. 30, 378

⁵⁴ Srov. Tamtéž, s. 153

⁵⁵ Tamtéž, s. 30

⁵⁶ Pojem „možný svět“ je znám už ze scholastiky, Leibniz jej použil, aby odpověděl na otázku proč Bůh dopouští zjevné zlo a neštěstí. Ve dvacátém století se pak používá v rámci modálních a intenzionálních logik.

jaký Bůh mohl stvořit. Bůh před stvořením poznal všechny možné světy a protože Bůh je dokonalý pak také stvořil nejlepší možný svět⁵⁷. Pokud by náš svět nebyl ten nejlepší pak by to znamenalo, že Bůh buď nejlepší možný svět neznal nebo jej nemohl stvořit nebo jej nechtěl stvořit. To by bylo ale v rozporu s jeho vševědoudcností, všemohoucností a s všeobjímající dobrotou. „*Existuje nekonečně mnoho možných světů, z nichž Bůh musel vybrat ten nejlepší, protože nečiní nic, aniž jedná podle nejvyššího rozumu.*“⁵⁸

Jak je tedy možné že v tomto našem nejlepším světě je zlo? Zlo nevykládá pomocí bible, ale pomocí lidského rozumu. Leibniz nepopírá, že by Bůh nemohl stvořit svět bez hříchu a zla, ale popírá, že by takový svět byl nejlepší možný. Bůh při stvoření vše uspořádal tak, aby vše bylo na sebe navázáno a bylo tak v harmonii, proto se ve vesmíru nemůže nic změnit bez následku.

V Písmu se říká, že Bůh zatvrzuje srdce, dává zrádného ducha, že svedl proroka a vyzdvihl faraona, aby na něm ukázal svou moc. Bůh se podobá hrnčíři, který udělá jednu nádobu ke vznešeným účelům a druhou k obyčejným, skrývá pravdu před moudrými, mluví v podobenstvích, aby hleděli, ale neviděli, poslouchali, ale nechápali, aby se snad neobrátili a nebylo jim odpuštěno.⁵⁹

Možných světů, které Bůh mohl stvořit je nekonečně mnoho, můžeme si představit i ty bez hříchu a utrpení. Proč tedy stvořil náš nedokonalý svět? Bůh nemohl stvořit absolutně dokonalý svět, protože by musel stvořit jiného Boha, a to nejde. Stvořil nejlepší možný svět, z mnoha možných světů, které mohl stvořit a protože poznal a srovnal všechny možnosti, rozhodl se právě pro ten náš; svět bez zla, neštěstí a hříchů nestvořil, protože za naším světem v míře dobra zaostával. Není v našich možnostech srovnat všechny světy a dát tak důkaz o nejlepším možném světu, který je aktuální, jsme pouze pozorovatelé Božích děl. Podle Leibnize máme soudit *ab effectu*; jestliže Bůh „musel“ stvořit nejlepší z možných světů a existuje právě ten náš, pak rozhodně musí být nejlepší. Leibniz, *Monadologie*, § 10, 11

⁵⁷ Může vyvstat otázka: je-li Bůh všemohoucí, může vždy stvořit lepší svět. Nekonečně mnoho lepších světů však popírá.

⁵⁸ LEIBNIZ, G.W. Theodicea, s. 584

⁵⁹ Srov. Tamtéž, s. 251

„Volba je svobodná a nezávislá na nutnosti právě proto, že se děje mezi několika možnými věcmi a že vůle je určována pouze převažující dobrotou předmětu. U Boha a svatých to tedy neznamená žádný nedostatek.“⁶⁰

Leibniz tedy zastává názor, že nic ve vesmíru se nemůže změnit, aniž by se změnilo všechno. Lidé byli stvořeni v různých stupních dokonalosti, méně dokonalí než Bůh, bolest a utrpení je projevem této nedokonalosti. Bůh není příčinou zla, ale je vhodné, aby ho připouštěl.

⁶⁰ LEIBNIZ, G.W. Theodicea, s. 104

5. Musí Bůh stvořit nejlepší z možných světů? (Akvinský)

Tomáš Akvinský (1225 – 1274) patří mezi významné křesťanské osobnosti a jeho díla byly velkým přínosem pro pochopení biblických textů. Tomáš vychází z Aristotelovi nauky pomocí racionálního poznání, avšak některé teologické pravdy (stvoření, vykoupení, dědičný hřích, učení o Trojici) jsou nad rámec rozumového chápání. V jeho dílech proto najdeme filosofické bádání nad otázkami, které jsou stále aktuální i dnes.

Na otázku „Musí Bůh stvořit nejlepší z možných světů“ odpovídá ve čtvrtém důkazu existence Boha⁶¹ - Důkaz stupňů dobra a dokonalosti ve světě: Jak víme, tak některé věci jsou krásnější, lepší a dokonalejší než jiné. Jiné jsou zase horší, méně krásné, méně dokonalé. Můžeme říci, že existují jakési stupně dokonalosti. Nic na světě není stejně krásné ani stejně dokonalé. Tomáš Akvinský, na základě děl Aristotela, předpokládal, že existuje něco naprosto dokonalého, krásného atd. Něco, co představuje to nejlepší z dané kvality. Něco takového, že už nic lepšího nemůže být. „Je tedy něco, co je příčinou bytí, dobroty i každé jiné dokonalosti všech jsoucích, a tomu říkáme Bůh. Bůh stvoří nejlepší možný svět, dokonalý Bůh má více možností, ale zvolí tu nejlepší, jak odpovídá na Boží vůli: *„Odpovídám: Musí se říci, že Boží vůle žádným způsobem nemá příčiny. Aby to bylo zřejmé, musí se uvážít, že, ježto vůle sleduje rozum, tímž způsobem se stává, že něco je příčinou chtějícímu, aby chtěl, a rozumějícímu, aby rozuměl. V rozumu pak je tak, že rozuměná zásada je příčinou vědění závěru, jestliže zvláště poznává zásadu a zvláště závěr.“*⁶²

Akvinský sám pojem nejlepší možný svět nezná, vždy dokonalá bytost může stvořit lepší svět, považoval by to za nedostatek Boha.⁶³ Pojednává o Boží vůli a rozumu: *„Ale kdyby rozum v samé zásadě viděl závěr, jedním pohledem vnímaje obojí, vědění závěru by nebylo v něm působeno rozuměním zásad, protože totéž není příčinou sebe sama. Ale přece by rozuměl, že zásady jsou příčinami závěru. Podobně je se strany vůle, v níž cíl tak se má k těm, která jsou k cíli, jako v rozumu zásady k závěrům. Proto*

⁶¹ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I Ot. 2 čl. 3 odp.

⁶² AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I. Ot. 19 čl. 5 odp.

⁶³ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, Kniha druhá, kap. 25

jestliže někdo jedním úkonem chce cíl a jiným úkonem ta, která jsou k cíli, chtějí cíle mu bude příčinou chtějí těch, která jsou k cíli. Ale kdyby jedním úkonem chtěl cíl i ta, která jsou k cíli, nebude to možné, protože totéž nemůže být příčinou sebe sama. A přece se pravdivě řekne, že chce řídit k cíli ta, která jsou k cíli.“⁶⁴ Bůh zná konečný osud člověka a lidstva, nechce však zasahovat do možností volby.⁶⁵

Bůh touží po spáse člověka a lidstva.⁶⁶ „*Bůh pak, jako jedním úkonem všechno ve své bytnosti poznává, tak jedním úkonem všechno chce ve své dobrotě. Proto jako v Bohu rozumění příčiny není příčinou rozumění účinku, nýbrž účinek rozumí ve příčině, tak chtějí cíle mu není příčinou chtějí těch, která jsou k cíli, nýbrž chce, aby byla podřízena cíli ta, která jsou k cíli. Chce tedy, aby toto bylo pro toto, ale ne proto chce.“⁶⁷*

⁶⁴ AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I. Ot. 19 čl. 5 odp.

⁶⁵ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, Kniha druhá, kap. 12

⁶⁶ Srov. AKVINSKÝ, T. Suma proti pohanům, Kniha třetí, kap. 16

⁶⁷ AKVINSKÝ, T. Suma Theologica, I. Ot. 19 čl. 5 odp. Bůh je stvořitelem světa, svět je tak obrazem svého tvůrce.

6. Zlo v současné analytické filosofii náboženství

Analytická filosofie je naukou, která se zabývá pojmy a definicemi bez jakékoliv konotace, jde o rozumově logický rozbor pojmů. Filosofie náboženství je především kritické zkoumání a analýza teických výroků, náboženských dogmat. Snaží se najít význam těchto pojmů. Zkoumají výroky jako je Boží všemohoucnost, možný svět, zda Bůh a existence zla je navzájem slučitelné a snaží se dokázat Boží existenci a víru na základě rozumových schopností. Jde především o kritiku témat jako Boží existence, všemohoucnost, existence zla. Typy hlavních argumentů pro obhajobu existence zla jsou: svobodná vůle; zlo jako nástroj ke vzniku většího dobra; zlo jako cesta ke zušlechtění duše.

Analytická filosofie náboženství je dnes rozšířená a ovlivňuje filosofické uvažování o náboženství a logickou analýzu pojmů. V následujících kapitolách se zaměřím na logický problém zla DLE Mackieho a následně protiargumenty OD Plantingy, svobodnou vůli a její obrana, tak jak je popisována v dílech PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, PLANTINGA, A. God and Other Minds, a na logický problém zla MACKIE, L. John. Evil and Omnipotence,.

6.1. Logický problém zla (Mackie).

Problém existence zla filosofové řeší deduktivními (logickými, a priori) nebo induktivními (pravděpodobnými, empirickými, a posteriori) argumenty.

Logický argument představuje pro náboženskou víru trvalou výzvu, snaží se dokázat rozpornost náboženského přesvědčení⁶⁸, nemožnost koexistence Boha a zla, a to že teistické výroky o Bohu a zlu jsou rozporné a víra je tedy iracionální. Teismus je popírán na základě morálního protestu vůči zlu. Známý logický argument je dán těmito výroky:

- 1) Bůh je všemohoucí
- 2) Bůh je vševědoucí
- 3) Bůh je nanejvýš dobrý

⁶⁸ Problém zla ve filosofii podrobněji INWAGEN VAN, Peter. The Problem of Evil, s. 1-19

4) Zlo existuje

V těchto výrocích myslíme křesťanského Boha, protože jiný Bůh, např. Aristotelův, by byl lhostejný ke zlu. Tyto výroky společně znamenají, že pokud existuje Bůh, pak by ve světě nemělo být žádné utrpení a zlo. Z těchto výroků pak vychází argument, že Bůh neexistuje, tyto výroky tvoří nekonzistentní sadu, jedná se o rozpor implicitní.⁶⁹, aby se ukázala tato rozpornost, přidávají se výroky:⁷⁰

5) Boží všemohoucnost a vševědoucnost není ničím omezena

6) Je-li Bůh vševědoucí, ví o veškerém zlu a utrpení a ví, jak mu zabránit a přesto tak neučiní, pak není vševědoucí

7) Je-li Bůh všemohoucí, měl by být schopen zabránit zlu a utrpení ve světě a přesto tak neučiní, pak není všemohoucí

8) Bůh, jakožto dokonale dobrý, eliminuje každé zlo, pokud je to v jeho moci a přesto tak nečiní, pak není dokonale dobrý

Pokud reflektujeme tyto výroky, dojdeme k následujícímu závěru:

9) Bůh buď není všemohoucí nebo není vševědoucí nebo není dokonale dobrý

Ateisté tedy říkají, že pokud Bůh existuje pak je neschopný nebo ignorantský nebo zlý. Může věřící v Boha uniknout z tohoto dilematu? Nemůžeme, tak jako někteří, popřít žádnou z Božích vlastností (1) až (3), řešením je najít logickou konzistenci výroků (1) až (4).⁷¹ Někteří filosofové se přiklání k názoru, že Bůh má dobrý důvod k tomu, aby připustil zlo a utrpení. Nejde o obyčejný důvod, vždyť i masoví vrazi mají důvod ke svým činům, pouze morálně dobré důvody mohou ospravedlnit špatné chování. Takový výrok pak bude znít:

10) Je možné, že Bůh má dostatečně dobrý morální důvod pro umožnění zla

⁶⁹ V tomto argumentu nejde o rozpor explicitní, žádný výrok není negací jiného výroků, ani nejde o rozpor formálně logický, z žádného výroku nelze logicky vyvodit negaci jiného výroku. INWAGEN VAN, Peter. The Problem of Evil, s. 103-105

⁷⁰ Srov. MACKIE, L. John. Evil and Omnipotence, s. 89-90

⁷¹ Výroky jsou logicky konzistentní tehdy a jen tehdy, pokud výroky neobsahují přímou kontradikci a přímý rozpor nelze z těchto výroků vyvodit. Výroky nemusí být nutně pravdivé v ten samý okamžik.

Pokud tedy Bůh má dostatečně dobrý morální důvod k dopouštění zla a utrpení, může být možné, aby Bůh byl všemohoucí, vševědoucí a nanejvýš dobrý a přitom existovalo zlo a utrpení. Pokud tedy za výroky (6) až (8) přidáme podmínku: „pokud k tomu Bůh nemá dostatečně dobrý morální důvod“, nemůžeme z těchto výroků dojít k závěru, že Bůh neexistuje.⁷² Rodiče také chrání své děti před utrpením a bolestí a pokud by nám někdo řekl, že nechá dopustit utrpení na svém dítěti, pravděpodobně bychom toho člověka odsoudili, dokud by nám neřekl, že to utrpení je očkování proti obrně; zde je vidět morální důvod dopustit toto utrpení, které je větší dobro pro dítě.

Mackie argumentuje, že existence zla a existence všemohoucího a dobrého Boha jsou logicky neslučitelné. Použil výroky (1) až (4) a z toho vyvozuje, že Bůh nemůže existovat. Výroky, které Mackie použil, musí splňovat podmínky: jsou upřesněním předchozích premis a musí být pravdivé, jinak by závěr těchto premis byl nepravdivý. Boží všemohoucnost je tak nutná pravda, její negací bychom popřeli existenci Boha, musíme však upřesnit všemohoucnost, může stvořit věci, které jsou samy o sobě možné, neobsahují logický rozpor (hranatý kruh), tím není všemohoucnost nijak snížena, pouze říká, že nemohou existovat nemožné věci.⁷³ Podle Descarta však Bůh není vázán zákony logiky a proto přijímá i logicky rozporné věci, tento názor však nebyl později nikdy přijat, protože je sám o sobě rozporný – implikuje popření zásady sporu. Proto Mackie upřesňuje výrok na „Boží všemohoucnost není nijak omezena, může stvořit vše, co není logicky rozporné“.

Pokud jde o nanejvýš dobrého Boha, z jeho dobroty vychází, že nechce zlo a tudíž musí zlo eliminovat. Z tohoto výroku vyplývá, že Bůh není všemohoucí nebo není dobrý.⁷⁴ Aby byl Mackieho argument pravdivý, že existence Boha a zla jsou logicky neslučitelné, musí platit i výrok:

11) Není ani morálně ospravedlnitelné, aby Bůh dopouštěl zlo.⁷⁵

⁷² Za předpokladu, že výrok (10) je pravdivý, v opačném případě by platil výrok (9)

⁷³ Kritika PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, s. 107-113

⁷⁴ Srov. COLE, Peter. Filosofie náboženství, s. 81

⁷⁵ Srov. MACKIE, L. John. Evil and Omnipotence, s. 215

Existence zla je argument proti existenci Boha. Podle uvedených výroků však ani jeden z nich nic takového netvrdí. Pokud budeme argument považovat za induktivní, týká se sice existence nebo neexistence Boha, vychází nám tvrzení ve prospěch neexistence, ale pouze s tím, že jde o velkou pravděpodobnost, že Bůh neexistuje, ne o nevyhnutelnosti Boží neexistence.

6.2. Argumenty Mackieho– protiargumenty Plantingy

Filosofové koncem 70-tých let dospěli k názoru, že logický problém lze vyřešit v kontextu svobodné vůle (free will defense) a tím celou věc uzavřeli. Na Plantingovu obranu svobodné vůle věnuji samostatnou kapitolu 6.3. Zaměřím se teď na diskuzi Mackie-Plantinga, Mackieho argument a Plantingovy protiargumenty, kde se snaží ukázat, že předchozí Mackieho argument není platný a zároveň, že je těžké vyjádřit výroky tak aby byly platné. Dále pak chce Plantinga poukázat na křesťanské přesvědčení v této otázce a vyjadřuje argument svobodné vůle člověka jako nepopíratelný fakt.

Mackie ve svém díle *Evil and Omnipotence* tvrdil, že výroky: „Bůh je všemocný, vševědoucí a nanejvýš dobrý“ a „Zlo existuje“ jsou logicky nekonzistentní.⁷⁶ Tímto výrokem netvrdí, že oba výroky jsou explicitně z logického hlediska kontradiktní, ale že kontradikce je v nich obsažena implicitně a to vzhledem na významy výroků. K tomu, aby poukázal že si výroky protirečí, musí použít další premisy, protože „kvazi logická pravidla spojující termíny "dobrý", "zlo", "všemocný", nemohou být použity v jednom argumentu. Premisy jsou: i) dobro je protikladem vůči zlu tak, že dobrá věc vždy odstraňuje zlo, pokud je to možné; ii) neexistují žádné hranice toho, co všemocná věc může udělat.⁷⁷ Pokud použijeme předchozí argumenty dospějeme k závěru „zlo neexistuje“. Výroky potom bude znít:

- 1) Bůh je všemohoucí (vševědoucí) a nanejvýš dobrý
- 2) Dobro je protikladem zlu, dobrá věc vždy odstraňuje zlo, pokud je to možné
- 3) Nejsou žádné hranice, co by všemohoucí věc mohla udělat

⁷⁶ Srov. MACKIE, L. John. *Evil and Omnipotence*, s. 200

⁷⁷ Srov. Tamtéž, s. 201.

4) Zlo existuje

5) Zlo neexistuje

Z těchto výroků Mackie vyvozuje, že teistické učení je nekonzistentní, obsahuje logický rozpor a náboženské víře chybí racionální zdůvodnění. „*Problém zla je problémem jen pro toho, kdo věří, že existuje Bůh, který je všemocný a dokonale dobrý. A to je logický problém, problém objasňování a sledování mnohých přesvědčení: není to vědecký problém, který může být vyřešený prostřednictvím dalších pozorování, anebo praktický problém, který může být vyřešený prostřednictvím rozhodování.*“⁷⁸

Na tyto argumenty odpověděl Alvin Plantinga ve dvou mírně odlišných verzích, první verze je v díle *God and Other Minds*,⁷⁹ druhá verze, která se zabývá možnými světy je v díle *The Nature of Necessity*.⁸⁰ známější argument je v díle *God, Freedom and Evil*.⁸¹

Plantinga v úvodu tvrdí, že Mackieho premisy (2) a (3) jsou platné, pokud splňují tyto pravidla; „*jsou buď nezbytně pravdivé, nebo esenciální pro teismus, nebo jsou konsekvencemi takových výroků.*“⁸² Nutnost může být buď fyzikální nebo logická. Fyzikálně nutný znamená, že je platný v našem vesmíru, platí zde určité fyzikální zákony, to ale neznamená, že v nějakém jiném vesmíru nejsou jiné fyzikální zákony. Logicky nutné je to, co nemůže nebýt pravdivé, a naopak logicky možné je to, co může nebýt nepravdivé, jsou tedy vyloučeny kontradikce, nezbytně nepravdivé výroky, které jsou vnitřně rozporné. Ke každé situaci existuje alternativa, pokud není vnitřně rozporná. Vysvětlení je pomocí možných světů, alternativního uspořádání jednotlivých věcí, kde každý možný svět se v něčem odlišuje od jiných možných světů, ale nemůže v jednom světě platit vlastnost, která je v rozporu v jiném světě, např. Země je kulatá, Země není kulatá. Mimo tyto dvě pravidla (logická a fyzikální nutnost) je důležitá ještě konceptuální (sémantická) nutnost, např. Věta „Každý starý mládenec je

⁷⁸ Tamtéž, s. 200.

⁷⁹ Srov. PLANTINGA, A. *God and Other Minds*, s. 50-155.

⁸⁰ Srov. PLANTINGA, A. *The Nature of Necessity*, s. 166-196.

⁸¹ Srov. PLANTINGA, A. *God, Freedom and Evil*, s. 12-49.

⁸² Srov. PLANTINGA, A. *God and Other Minds*, s. 117

svobodný muž“ je význam výrazu „starý mládenec“ definován jako „svobodný muž“ a je tedy nemožné aby starý mládenec byl ženatý (nebyl svobodný).

Plantinga se v první fázi své obhajoby zaměřil na pravdivost přidaných premis, premisu (3) nezpochybňuje, pouze říká, že potřebuje po stránce sémantického obsahu zpřesnění⁸³, u výroku (2) pak říká, že není pravdivý, ani nutně pravdivý (je možná pravdivost negace premisy), protože někdy nemůže být zlo odstraněné bez toho, aby nebylo odstraněné větší dobro. Zde stačí poukázat, že pokud chceme zpochybnit výrok, stačí poukázat, že je myslitelná pravdivost jeho negace. Navrhuje tedy Mackiemu přeformulovat výrok:

2) Všemohoucí osoba je dokonale dobrá jen tehdy, když se pokusí odstranit každé zlo, které může odstranit bez toho, aby odstranila větší dobro.⁸⁴

Bůh tedy může připouštět tolik zla, kolik si přeje, aniž by to ovlivnilo jeho dobrotu, za předpokladu, že každé zlo, které umožní, doprovází větší dobro. S tímto argumentem Mackie nesouhlasí, protože chce dokázat pravý opak, ale nenachází výroky, které by byly nutně pravdivé, Plantinga proto Mackiemu navrhně, že musí dokázat výrok – „pokud zlo existuje, pak je neodůvodnitelné“ – jako nutně pravdivý; je či není existence zla zdůvodnitelná. Teista nemusí dokázat, že každé zlo je odůvodnitelné, ale že zlo ve světě může být z principu odůvodnitelné. Potom by podle Plantingy byla vyvrácena nekonzistence. Naopak ateista musí dokázat, že není logicky možné, aby každé zlo bylo zdůvodněno, z čehož by vyplynul závěr, že zlo nemá odůvodnění. Potom tedy výše uvedený výrok - „pokud zlo existuje, pak je neodůvodnitelné“ – není nutně pravdivý.⁸⁵

Plantinga dokázal, že premisa „Dobro je protikladem zlu, dobrá věc vždy odstraňuje zlo, pokud je to možné“ není nutně pravdivá a ani nejde nahradit jiným výrokem, tak aby výroky:

- Bůh je všemohoucí (vševědoucí) a nanejvýš dobrý

⁸³ Srov. PLANTINGA, A. God and Other Minds, s. 118 „Bůh je omezen fyzikální nutností, ale může vytvořit jakýkoliv možný svět.“

⁸⁴ Srov. Tamtéž s. 119.

⁸⁵ Srov. Tamtéž, s. 123.

- Zlo existuje

byly konzistentní, pokouší se tedy argumentovat pomocí modální logiky⁸⁶. Musí najít další výrok q tak, aby byl konzistentní s výrokem p , přičemž z jeho konjunkce vyplývá r , potom výrok p a r je konzistentní.⁸⁷ Plantinga navrhuje za výrok q :

- Bůh vytvořil (aktualizoval) svět, který obsahuje morální dobro a nebylo v Boží moci vytvořit svět, který obsahuje morální dobro, ale neobsahuje žádné morální zlo.

Z toho výroku pak vyplývá : Zlo existuje.

Tímto výrokem Plantinga obhajuje svobodnou vůli, kdy říká, že svět se svobodnými bytostmi je lepší než svět s roboty, kteří nemají svobodnou vůli. Bůh stvořil svobodné bytosti, svobodnou vůli, a to, jestli bude ve světě dobro nebo zlo závisí na stvoření nikoliv na Bohu. Plantingovu obranu svobodné vůle pak více popisují v následující kapitole 6.3. Mackie však ve svém díle MACKIE, L. John. Evil and Omnipotence, svobodnou vůli popírá, tvrdí, že svobodná vůle je kompatibilní s jakoukoli formou determinismu, Bůh může stvořit svět, kde si lidé svobodně vyberou dobro. Plantinga netvrdí, že zdůvodnil výskyt zla ve světě, ale jeho argument je obrana, která má za cíl ukázat, že není jen jedna konkrétní verze problému zla.⁸⁸

6.3. Obhajoba na základě svobodné vůle (Plantinga).

Alvin Plantinga (1932) je americký analytický filosof známý svými příspěvky (z pohledu protestanta) k filosofii náboženství. Jeho nejznámější knihy jsou *God and Other Minds* (1967) a *God, Freedom, and Evil* (1974). U Plantingy nejde o teodiceu (jaké má Bůh důvody pro povolení zla), jak sám říká, ale o obhajobu (jaké by Bůh mohl mít důvody pro povolení zla) .

Plantinga tvrdí, že Mackieho premisa (11) nemusí být pravdivá. „*Srdcem obrany svobodné vůle je tvrzení, že je možné, že Bůh nemohl stvořit vesmír obsahující morální dobro bez toho, aby neobsahovalo také morální zlo. A pokud ano, pak je možné, že Bůh*

⁸⁶ $\{\diamond(p \ \& \ q) \ \& \ [(p \ \& \ q) \ \rightarrow \ r]\} \rightarrow \diamond(p \ \& \ r)$

⁸⁷ Srov. PLANTINGA, A. The Nature of Necessity. s. 165.

⁸⁸ Srov. PLANTINGA, A. God and Other Minds. s. 128

*má dobrý důvod pro vytvoření světa obsahující zlo.*⁸⁹ Bůh také nemůže vykonat nelogické věci, což nesnižuje jeho všemohoucnost,⁹⁰ z podstaty všemohoucnosti by mohl vzniknout spor, kdy při řešení nám vznikne paradox kamene⁹¹, proto přijmeme tvrzení, že Bůh nemůže vykonávat nelogické věci, aniž by ho to nějak omezovalo ve všemohoucnosti.⁹²

Svobodnou vůli vidí Plantinga v tom, že člověk se může sám svobodně rozhodnout nějakou akci vykonat nebo nevykonat, bez vnějšího zásahu, rozhodnutím vnitřního „já“. Z hlediska teodiceje je myšleno konat dobro nebo zlo, Plantinga svou teodiceu staví především na svobodné vůli, existenci zla připisuje právě možnost svobodné volby.

- 1) Je logicky nemožné stvořit svobodné bytosti, které by se vždy rozhodovaly jedním směrem, volily pouze dobro nebo pouze zlo, svobodné bytosti musí někdy zvolit i zlo, alespoň musí existovat tato možnost.
- 2) Pokud tato možnost existuje, Bůh nemůže garantovat, že ve světě, který stvoří, nebude zlo.
- 3) Bůh nebrání lidem konat zlo, zasahoval by do jejich svobody, odebral jim svobodu a tím i dobro. Leibniz v tomto připouští, že pro zachování svobody postačí i pouhá možnost volby mezi dobrem a zlem a aby si člověk vždy vybral jen dobro, přestože nikdy nedojde k výběru zla.⁹³
- 4) Plantinga je však zastáncem svobodné volby při obhajobě existence zla a tvrdí, že Bůh mohl zlu zabránit, jedině za cenu eliminace morálního dobra. K předchozímu Leibnizovu názoru o pouhé možnosti výběru - pokud by Bůh stvořil svět, ve kterém by byla zachována svoboda a přitom by bytosti konaly jen

⁸⁹ PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, s. 31

⁹⁰ Srov. Tamtéž s. 17

⁹¹ Srov. Může Bůh stvořit kámen, který neuzvedne?

⁹² Z uvedeného může vyvstat úvaha, že přeci jen je Bůh nějak omezen, je ovlivněn faktory, omezen fyzikálními zákony, které stvořil, nebo můžeme přijmout i názor Descarta, že Bůh může stvořit nelogické věci

⁹³ Srov. LEIBNIZ, G.W. Theodicea, s. 104

dobro, by byl lepší než ten současný, odpovídá, že Bůh nemohl stvořit jakýkoliv svět, svět bez zla patří mezi světy, které nemohl stvořit.⁹⁴

Toto tvrzení opírá o teorii mezisvětové hříšnosti.⁹⁵ Aby byla zachována svoboda, musí se aspoň jednou osoba rozhodnout pro zlo, např. pro jednoho člověka je to dobro a pro druhého zlo. Bůh tedy nemohl stvořit svět bez existence zla, takový svět je pro něj nestvořitelný. „Svět obsahující bytosti, které jsou významně svobodné (a svobodně konají více dobrých než špatných činů), je cennější za nezměněných podmínek než svět, který by žádné svobodné bytosti neobsahoval. Bůh může vytvořit svobodné bytosti, ale nemůže jim určit dělat jen správně věci. Pokud by tak učinil, pak by to nebyly svobodné bytosti, které nedělají to co je správně svobodně. Pokud stvořil bytosti schopné morálního dobra, pak je třeba stvořit i bytosti, které jsou schopné morálního zla.“⁹⁶

V kontextu nejlepšího možného světa, o kterém pojednává Leibniz v kapitole 4, je zde pak otázka, zda se Bůh mohl svobodně rozhodnout stvořit jakýkoliv jiný svět než ten nejlepší možný a pokud Bůh stvořil nejlepší možný svět nutně, stvořil i lidi nutně jako součást toho nejlepšího světa? Plantinga rozlišuje mezi pojmy „stvořit“ a „aktualizovat“. Bůh před rozhodnutím, který svět se stane aktuálním díky své vševědoucesti dopředu ví, jak budou vypadat a měl možnost porovnat všechny možné světy. V momentu, kdy se rozhodl, který svět stvoří, staly se ostatní možné světy podle Plantingy nestvořitelnými.⁹⁷ Je zde ale otázka, jestli Bůh, ještě před tím, než vybere možný svět, je pro něj nějaký svět, který za žádných okolností nemůže stvořit. Jak je uvedeno výše, není možné vytvořit svět se svobodnými lidmi a neexistencí zla. Bůh respektuje jejich svobodnou vůli a tou je potom ovlivněn při rozhodování, který z možných světů se stane aktuálním. Podle Leibnize je Bůh vázán nutností vytvořit nejlepší možný svět, pak tedy on sám nemá svobodnou vůli, nemá na vybranou. Plantingovi se daří dokázat, že Bůh nemohl stvořit jakýkoliv svět, který by chtěl. Dále počítá s tím, že Bůh v předvědění ví, co se v jakém světě bude odehrávat, dopředu už ví,

⁹⁴ Srov. PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, s. 34

⁹⁵ Podrobněji v kapitole 9 PLANTINGA, A. The Nature of Necessity,

⁹⁶ PLANTINGA, A. The Nature of Necessity, s. 166-167

⁹⁷ Srov. PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, s. 40-44

který svět vybere jako aktuální. Svět se svobodnými bytostmi, které budou mít možnost si jej utvářet podle sebe, tím budou Boha i omezovat v jeho činnosti.

Závěrem pak jsou, v návaznosti na předchozí, důvody pro Boha při výběru stvoření světa: musí stvořit svět se svobodnými bytostmi; musí stvořit svět, kde bude i zlo; ví už předem, jak budou jednotlivé světy vypadat, takže vybere ten nejlepší.⁹⁸ Ukázal tedy opět na problém s nejlepším možným světem, který tak nevyřešil, ale poukázal na to, že Bůh při stvoření je značně omezen a je logicky nemožné, aby Bůh stvořil jakýkoliv možný svět, který by chtěl a aby tedy stvořil svět, ve kterém jsou svobodné bytosti a není zlo. Plantingův Bůh je stejný jako Leibnizův s tím rozdílem, že si nevybírání ze všech světů, ale jenom z těch, které může stvořit. Bůh je v nedeterministickém smyslu nesvobodný.⁹⁹ Plantingovo odmítání existence nejlepšího možného světa není příliš zdařilé a s následnými tvrzeními nekonzistentní.

Při obhajobě svobodné vůle mohou vyvstat i další problémy – pokud je svobodná vůle tak důležitá pro lidi, proč jí Bůh postrádá? Bůh vždy koná dobro, nemůže si vybrat zlo, je tedy omezen ve své všemohoucnosti? Případně svobodná vůle nehraje tak velkou roli jak se domníváme? Potom je tedy obhajoba svobodné vůle komplikovaná. Další námitkou ke svobodné vůli jsou vykoupení lidé v nebi (nebo lidé v království nebeském po druhém příchodu Ježíše Krista), kteří nepoznají a nemohou činit zlo. Budou tedy zbaveni svobody?

⁹⁸ Plantinga zde opět uvádí nejlepší možný svět, i když s Leibnizem v tomto nesouhlasí

⁹⁹ Srov. PLANTINGA, A. God, Freedom and Evil, s. 52

7. Závěr

Cílem této práce bylo seznámit se s problémem existence zla, nastínit různá řešení. Téma je to rozsáhle a diskutované, jednotliví filosofové se snažili tuto otázku vyřešit nebo aspoň dojít k uspokojivému závěru, ale jak jsem nastínil, ne všechny argumenty jsou „nenapadnutelné“. Po prostudování argumentů obhajujících existenci zla v kontextu dobrého Boha není jednoznačná odpověď na tuto otázku. Zlo, bolest a utrpení nám často v určitých případech nedává smysl. Pokud smysl vidíme, lépe bolest i utrpení přijmeme, jako je to např. U porodních bolestí. Bible nám dává pohled na bolest, kterou neumíme vysvětlit, ale ukazuje nám smysl.

Můžeme přijmout i uspokojující odpověď, že sami neznáme důvod, v naší nedokonalosti, proč Bůh dopouští zlo, jen on sám zná pravý důvod.

Lidé jsou stvořeni stejně jako vesmír a jsou omezeni pochopit určité věci jak a proč fungují, nevíme důvody, které má náš stvořitel. Věci, dění kolem nás a i Boha popisujeme lidským poznáním, naší optikou, námi vytvořenými definicemi, které jsou v řešení tohoto problému nedostačující. Otázka tak není jednoznačně zodpovězena a máme tedy prostor pro další zkoumání.

Seznam použité literatury

- AKVINSKÝ, T. *Suma proti pohanům*. Matice cyrilometodějská - MCM, 1993.
- AKVINSKÝ, T. *Suma Theologica*. [cit. 2015-04-21] . Dostupné z: <http://krystal.op.cz/sth/>
- AUGUSTINUS, A. *Vyznání*. Praha: Kalich, 1999.
- BARLOW, N. *The autobiography of Charles Darwin 1809-1882. With the original omissions restored. Edited and with appendix and notes by his grand-daughter Nora Barlow*. London: Collins, 1958.
- BIBLE: PÍSMO SVATÉ STARÉHO A NOVÉHO ZÁKONA*. Praha: Česká biblická společnost, 1995.
- BRANTSCHEN, J.B. *Proč nás dobrý Bůh nechává trpět*. Praha: Scriptum, 1993.
- COLE, Peter. *Filosofie náboženství*. Praha: Portál, 2003.
- EPIKURÚS. *Myšlenky*. Praha: Svoboda, 1970.
- HICK, J. *Evil and the God of Love*. Palgrave Macmillan, 2010.
- HUME, D. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1996.
- HUME, D. *Přirozené dějiny náboženství a Rozmluvy o náboženství přirozeném*. Praha: Jan Laichter, 1900.
- HUME, D. *Dialogy o přirozeném náboženství*. dybbuk, 2013.
- HUME, David. *Dialogues concerning Natural Religion*. London: Bobbs-Merill Education Publishing, 1970.
- INWAGEN VAN, Peter. *An Essay on Free Will*. New York: Oxford University Press, 2002.
- INWAGEN VAN, Peter. *The Problem of Evil*. Oxford: The Oxford Handbook of Philosophy of Religion, 2005.
- LEIBNIZ, G.W. *La Monadologie* [cit. 2016-03-10] . Dostupné z http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/file/leibniz_monadologie.pdf

- LEIBNIZ, G.W. *Monadologie a jiné práce*. Svoboda, 1982.
- LEIBNIZ, G.W. *Theodicea*. Praha: Oikoymenh, 2004.
- MACKIE, L. John. *Evil and Omnipotence*. Mind64, 1955.
- PLANTINGA, A. *God and Other Minds*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967.
- PLANTINGA, A. *The Nature of Necessity*. Oxford: Clarendon Press, 1974.
- PLANTINGA, A. *God, Freedom and Evil*. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1974.
- SWINBURNE, R. *The Problem of Evil*. Knihovna Lubora Veleckého, 1975.
- SWINBURNE, R. *The Existence of God*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Studijní Bible s výkladovými poznámkami*. Česká biblická společnost, 2010.